

UTKAST

1

2

3

POLITISK PLATTFORM FOR NORSK MATPRODUKSJON

Norsk Bonde- og Småbrukarlag

2018

FORORD

4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38

Norsk Bonde- og Småbrukarlag har siden stiftelsen i 1913 vært en foregangsorganisasjon i jordbruket. Norsk Bonde- og Småbrukarlag har aldri veket unna for å ta kontroversielle og fremtidsrettede standpunkt i sin nåtid, noe som har vist seg å føre frem mang en gang både for jordbruket og nasjonen.

Av nybrottsarbeid og tiltak Norsk Bonde- og Småbrukarlag har banet vei for, må det nevnes:

- Hovedavtalen som førte til jordbruksforhandlinger med staten.
- Som den eneste jordbruksorganisasjonen, støttet NBS endringen av odelsloven i 1974 der kvinner og menn fikk like rettigheter juridisk.
 - Verdiskapingsprogrammet for mat
 - REKO-ringen

Siden sin spede begynnelse i 2001 har Verdiskapingsprogrammet for mat lagt grunnlaget for hele den store suksessen norsk lokalmat har blitt i dag. Det produseres prisvinnende oster i verdensklasse, spekemat og spesialiteter som kvalitetsmessig ikke står noe tilbake for det vi ellers finner i Europa. En suksesshistorie som alle vil ha en del av og ta eierskap til i dag.

Den selveiende bonden, familiebruket og lik verdsetting av innsatt arbeidskraft på små og store bruk har stått sentralt i Norsk Bonde- og Småbrukarlag sitt arbeid og verdisyn. Norsk Bonde- og Småbrukarlag har kjempet for å bedre bønders rammebetingelser i mer enn 100 år.

Deler av denne perioden har vært preget av overproduksjon som er alvorligste utfordringen for jordbruket, fordi prisen presses. Bondens arbeidslyst kan gi seg utslag i produksjon av varer og tjenester som det ikke er marked for. Dette krever tydelig og forutsigbar regulering, til det beste både for produsent og forbruker. Det krever også at jordbruket arbeider for rammevilkår som hindrer uheldig overproduksjon og kanaliserer arbeidskraft over i bransjer og markeder uten risiko for overproduksjon. Både Inn på tunet, lokalmat og grønt reiseliv er gode alternativer for dette.

Norsk Bonde- og Småbrukarlag skal fortsette å arbeide for rammevilkår som løser jordbrukets samfunnsoppdrag - et samfunnsoppdrag som kun kan løses ved å bruke vår viktigste ressurs; jorda.

Norsk Bonde- og Småbrukarlag er vant til å gå den vanskelige veien foran, for å stake ut kursen for de som kommer etter. Det gjør vi også nå med vår nye politiske plattform.

God lesing

40 INNHOLDSFORTEGNELSE

41		
42	Del 1.....	4
43	- en felles virkelighetsforståelse -.....	4
44	1.1 jordbrukets samfunnsoppdrag.....	4
45	1.2 hva er Jordbrukspolitik og hvorfor har vi det?	5
46	1.3 Utviklingen i jordbruket.....	6
47	Del 2.....	8
48	- virkemidlene -.....	8
49	2.1 Tollvern og Pris	8
50	2.2 Økt bruk av jord i Norge – uten overproduksjon	9
51	2.3 marked og regulering	10
52	2.4 Markedsmakt.....	10
53	2.5 TILSKUDDENES ROLLE.....	11
54	2.5.1 nasjonalt jord-, miljø- og dyrevelferdsprogram (jmd)	11
55	2.6 Investeringer.....	13
56	2.7 Ekte kvalitet	13
57	2.8 Kanaliseringspolitikken.....	14
58	2.9 I møte med et endret klima.....	15
59	2.10 DYREVELFERD	15
60	2.11 Rekruttering og utdanning	16
61	2.12 Inntekt og sosiale vilkår som andre.....	17
62	2.13 Lokalmat, GÅRDSFOredling og salg	18
63	2.14 SETERDRIFT.....	18
64	2.15 Genressursbevaring.....	19
65	2.16 Gården som sosial arena	20
66	2.17 Eie jord – vilkår, rettigheter og plikter	20
67	2.18 Jordvern.....	21
68	2.19 Teknologi for fremtiden	22
69	2.20 Likestilling.....	22
70	2.21 Bondeide samvirker.....	23
71	2.22 Rovvilt.....	23
72	2.23 Frukt og grønt.....	25
73	2.24 ØKOLOGISK JORDBRUK	26

74 Del 3..... 27
75 - Jordbruksforhandlingene - 27
76
77

79 - EN FELLES VIRKELIGHETSFORSTÅELSE -

80

81 1.1 JORDBRUKETS SAMFUNNSOPPDRAG

82 ***Jordbrukets samfunnsoppdrag er å gi befolkningen trygg og nok mat.***

83 Jordbrukspolitikken handler om det samfunnsoppdraget som jordbruket har på vegne av
84 samfunnet. Fellesskapets langsiktige mål og verdier for matproduksjonen ligger i forvaltningen
85 av jorda. Jorda danner grunnlaget for produksjonen av nok, trygg og rein mat, som gir åpne
86 landskap, mat med lokal identitet og tilhørende næringsvirksomhet. Norge har også
87 internasjonale forpliktelser. Gjennom matsuverenitet skal matproduksjonen i Norge mest mulig
88 være basert på norske ressurser. De tre bærebjelker for bærekraft - økonomi, sosial/kulturell og
89 økologi - i agroøkologi er grunnleggende for en bedre utvikling i verdens matproduksjon.

90 Ifølge FNs mat- og landbruksorganisasjon, FAO, må en bærekraftig matproduksjon sikre både
91 næringsrik og tilstrekkelig mat til alle, uten å redusere muligheten for fremtidige generasjoner
92 til det samme.

93 Jordbruk er bruk av jord. Mat fra jordbruket er enten planter som vi mennesker spiser, eller
94 planter som dyra spiser, som vi så i neste omgang får kjøtt eller melk fra. Omfanget av
95 planteproduksjonen i Norge bestemmer derfor selvforsyningen av jordbruksmat.

96 Egen matproduksjon er et svært viktig element i landets totalforsvarsevne. Å diskutere
97 forsvarrets beredskapsevne uten å inkludere egen matproduksjon gir ingen mening. *Jordbrukets*
98 *selvforsyningsgrad må bygges opp fra det nivå det ligger på i dag, til minimum 50%.* Det
99 forutsetter økt planteproduksjon over hele landet. Det forutsetter videre at det er nok folk med
100 kompetanse i praktisk jordbruksdrift som er i aktivitet til enhver tid.

101 Skal norsk jordbruk ivareta samfunnsoppdraget som næringa har er beredskap og selvforsyning
102 helt sentralt. Kjernen i dette samfunnsoppdraget er bruk av jord i Norge der en høyest mulig
103 selvforsyning skal gi mangfold, trygghet og matkvalitet, samt jordbrukslandskap som er i
104 samspill med tilliggende næringsliv. Forbrukeren skal kunne gjenkjenne ekte kvalitet i form av
105 smak, sunnhet og trygghet i maten. Det er dette samfunnsoppdraget som gir jordbrukere
106 legitimitet og støtte.

107 Det er i dag behov for å øke selvforsyningen i norsk jordbruk, altså ta mer jord i bruk og bruke
108 jorda på en mer optimal, og miljø/klimamessig måte. Realisering av jordbrukets
109 samfunnsoppdrag vil innebære økt planteproduksjon i Norge

110 ***Jordbrukspolitikken må dreies over fra økonomi i å produsere volumer av kjøtt og melk, til å***
111 ***få økonomi i å utnytte lokale ressurser. Kvalitet i produkter og produksjon skal erstatte***
112 ***kvantitet. Vi ønsker ressurseffektivitet og ikke kostnadseffektivitet. Arealbruken og***
113 ***økonomien i å bruke de norske jordbruksarealene skal være bærebjelken i norsk jordbruk***
114 ***som sørger for å oppfylle jordbrukets samfunnsoppdrag. I utøvelsen av dette***
115 ***samfunnsoppdraget må den norske bonden ha inntekt og sosiale vilkår på lik linje med andre***
116 ***arbeidstakere i Norge.***

117

118 1.2 HVA ER JORDBRUKSPOLITIKK OG HVORFOR HAR VI DET?
119

120 Jordbrukspolitikken skal sørge for at samfunnsoppdraget blir realisert. Produksjonen skal være
121 bærekraftig og robust, samt tilpasset den enkelte gårds ressurser. Det er Stortingets uttalte mål
122 at vi skal ha jordbruk i hele Norge.

123 En velfungerende jordbrukspolitik krever at man tar stilling til følgende:

124 **Marked:** *For hvem skal jordbruket produsere sine varer?*

125 Markedet for norske jordbruksvarer skal være Norge. Som et av landene i verden med høyest
126 produksjonskostnader, kun tre prosent dyrka mark, samt Europas laveste selvforsyningsgrad,
127 faller det seg ikke naturlig å drive eksport av jordbruksvarer. Det betyr at markedet for norsk
128 jordbruk stort sett begrenser seg til hva vi konsumerer i Norge. Dette markedet skal vi i størst
129 mulig grad dekke med korn, kjøtt, egg, melk, poteter, frukt, bær og lagringssterke grønnsaker.
130 For å få til dette kreves et sterkt importvern.

131 **Areal:** *Hvilket areal skal produksjonen baseres på?*

132 Norsk jordbruk skal produsere på norsk areal og lokale ressurser. Det begrensede
133 jordbruksarealet er svært verdifullt og trenger sterkt vern. Arealet må i tillegg økes og jordas
134 kvalitet og produksjonsevne må ivaretas bedre.

135 **Arbeid:** *Hvilken arbeidskraft, hvordan skal den styres og avlønnes?*

136 Norsk jordbruk har vært og skal være basert på familiedrevne gårder. Denne eierformen har
137 sikret en meget robust og stabil matproduksjon med få konkurser og et jordbruk i hele landet.
138 Familiebruket er av FN trukket frem som den beste måten å sikre matforsyning på både med
139 hensyn til sikkerhet og kvalitet. Arbeidskraften i norsk jordbruk bør derfor baseres på å være
140 familien på den enkelte gård, og ikke et selskapsbasert jordbruk med innleide ansatte.

141 **Kapital:** *Hvor mye kapital skal tilføres og hvordan skal denne styre utviklinga?*

142 Tilført kapital i norsk jordbruk har over år både hatt feil innretning og samtidig økt gjeldsnivået
143 kraftig. Tilført kapital må i større grad gå til investeringer i jord og ikke i bygg som er løsrevet
144 fra gårdens ressursgrunnlag. For mye kapital brukes til innkjøpte driftsmidler, og må reduseres.
145 Investeringene og gjeldsgraden i norsk jordbruk skal speile en bærekraftig utvikling og ikke
146 gjøre bonden til gjeldsslave.

147

148

149

150 1.3 UTVIKLINGEN I JORDBRUKET

151 Dagens situasjon per 2018 er at stadig mindre jord i Norge brukes. Avlingene har stagnert eller
152 er fallende. Samtidig øker dyras ytelse av både kjøtt og melk, fordi det er mer lønnsomt å bruke
153 importert kraftfôr enn å dyrke planter på egen jord, og fordi virkemidlene og
154 effektivitetskravene i jordbruksavtalen styrer produksjonen mot stadige økende volumer for å
155 oppnå samme inntekt. Jordbrukspolitikkenes sterke vektlegging av produksjon og volum har gitt
156 overproduksjon, gjeldsvekst og lavere selvforsyning. Jordbruket er i stadig mindre stand til å
157 gjennomføre samfunnsopdraget.

158 Fôropptaket på utmarksbeite utgjør i dag om lag 300 mill. forenheter. Verdien av dette fôret for
159 husdyrbrukerne utgjør over 1 mrd. kroner. Potensialet for beiting i utmark er langt større enn
160 utnyttelsen i dag. NIBIO sine beitekartlegginger viser at det vil være mulig å hente to til tre
161 ganger mer fôr fra utmarka enn det som blir gjort i dag.

162 Det skjer en omfattende gjengroing av utmark. En grunn er flytting av husdyr fra utmark til
163 innmark. Når husdyr flyttes fra utmark til innmark, endres måten arealene brukes på. Dette
164 skyldes blant annet en rovdyrpolitikk med manglende bærekraftige bestandsmål. Av det norske
165 arealet er nå om lag 55% prioritert ynglingsområde for store rovdyr.

166 Fra 2000 til 2016 har det norske kornarealet blitt redusert med over 475 000 dekar. Om lag 25
167 prosent av kornarealet har blitt tatt ut av produksjon siden 1990. Dette har sammenheng med
168 forhold som dårlig lønnsomhet i kornproduksjonen, tilrettelegging for etablering av
169 ammekuproduksjon i kornområdene, dyrking av fôr til hest, og sist men ikke minst
170 rundballemetoden som i seg selv gjør fôr dyrking og fôromsetning i kornområdene mer aktuelt.

171 Import av råvarer til kraftfôr er mer enn doblet siden 2003. I sum er nå halvparten av det totale
172 kraftfôrforbruket basert på import. Dette må ses i sammenheng med enkeltbondens
173 bedriftsøkonomiske insentiv om økt avdrått i melkeproduksjon som man ikke oppnår uten
174 kraftig tildeling av protein i kraftfôret. Når arealene reduseres og importen øker, innebærer det
175 at norsk matvaresikkerhet svekkes.

176 Melkeproduksjonen har siden år 2000 hatt en radikal omlegging til større besetninger og høyere
177 avdrått basert på importert for. Storfe har blitt samlet i færre og større fjøs med større avstand
178 til forressursene. Innhenting av for blir dermed mer tidkrevende og mindre lønnsom.

179 Norsk jordbruk er preget av sterk vekst i arbeidsproduktiviteten, om lag 4% pr år.
180 Produksjonsvolumet i norsk jordbruk har økt for de fleste husdyrproduksjonene, på tross av at
181 jordbruksarealet og arbeidsforbruket går ned år for år. Slik jordbruksavtalesystemet fungerer
182 har ikke jordbruket fått beholde en betydelig andel av arbeidsproduktivitetsøkningen.

183 Bønder som yrkesgruppe har betydelig dårligere inntekt pr årsverk enn sammenlignbare
184 grupper i norsk arbeidsliv. Bonden må i gjennomsnitt jobbe nærmere dobbel stilling for å oppnå
185 gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Denne inntektsforskjellen har økt og fortsetter å øke når
186 prosentvis inntektsvekst legges til grunn for jordbruksoppkjørene. Dette resulterer blant annet
187 til dårlig rekruttering til yrket.

188 De jordbrukspolitiske virkemidlene har vært og er utformet slik at jordbruksarealer i marginale
189 områder går ut av drift, og erstattes med sentralisert produksjon – færre og større bruk – basert
190 på økende mengder kraftfôr. Tilskuddene er volumdrivende og stimulerer til overproduksjon.
191 Dette fører igjen til lavere priser til produsent som der igjen kompenserer med økt produksjon.

192 I et avgrenset marked fører dette til bruksnedlegging med påfølgende arealnedgang.
193 Virkemidlene i politikken bidrar dermed til en stadig selvforsterkende spiral av negative
194 effekter for selvforsyningen og matproduksjon på norske ressurser.

195 *Status er at produksjonsvolum løsrives fra gårdens eget ressursgrunnlag og*
196 *jordbrukspolitikken oppfyller ikke samfunnsoppdraget.*

197 Vi ser nå en utvikling i retning av at drift av grasproduksjon og husdyrproduksjon splittes opp.
198 Det ideelle er at jordressursene er grunnlaget for størrelsen på driftsbygningene. Det vil ikke
199 være mye bedre for bonden om det innkjøpte foret er grovfor eller kraftfor.

200 Det som nå skjer konkret er at en del bønder slutter med husdyrproduksjon, selger eller leier ut
201 kvoten, men beholder jorda. Eieren tar arbeid og kostnadene med våronna (noen gjør ikke det),
202 og setter bort slåtta på halvlodd, dvs. de får en annen til å høste jorda, mot å få beholde
203 halvparten av foret. Eieren beholder arealtilskuddet og selger den andre halvparten av avlinga.
204 Det som blir feil er at eieren her sitter igjen med større netto inntekt for å gjøre våronna enn om
205 han/hun hadde brukt dette foret til melk og kjøttproduksjon. Det kan ikke være en oppgave
206 verken for staten eller jordbruket å framelske denne endringen i driftsmåter. Det vil være god
207 nok økonomi i dette bare fra salget av foret. Hvis det flyttes penger fra husdyrtilskudd til et flatt
208 arealtilskudd vil effekten her bli enda større, og vil føre til enda mer nedlegging av
209 husdyrproduksjon.

210

211

212

213

214

215

216

217

218

219

220

221

222

223

224

225

226

227

228

229 DEL 2

230 - VIRKEMIDLENE -

231

232 2.1 TOLLVERN OG PRIS

233 Tollvernet er avgjørende for en nasjonal jordbrukspolitikk slik som tariffavtaler er avgjørende
 234 for å sikre norske lønns og arbeidsvilkår for lønnsinntakere i Norge. Tollvernet skal sikre at
 235 markedsinntektene i produksjonen av matvarer står i forhold til det norske kostnads- og
 236 inntektsnivået.

237 Handlingsrommet i tollvernet må brukes. I Stortingets innstilling S nr. 65 (1994–1995,
 238 «tilslutning til WTO-avtalen»): 2.1.2.3 Tollberegningsgrunnlaget, heter det: «I hvert enkelt
 239 tilfelle er det den tollsats som gir det høyeste tollbeløp ved innførsel som skal benyttes». Denne
 240 muligheten til å skifte mellom prosenttoll og kronetoll avhengig av hvilket tollregime som gir
 241 best beskyttelse, benyttes i liten grad i dag.

242 Men skal man kunne utnytte mulighetene i tollvernet for å hente ut høyere pris i markedet, kan
 243 det ikke være overproduksjon. Avveiningene mellom prisuttak og volum spiller en svært viktig
 244 rolle for om handlingsrommet i tollvernet kan benyttes.

245 **Tabellen under viser handlingsrommet i tollvernet for noen utvalgte jordbruksvarer.**

246 *Tallene er fra 2018. Kilde LMD*

Vare	Norsk pris kr/kg	Internasjonal pris kr/kg	Kr-toll	Prosenttoll		Mulig norsk pris med tollbeskyttelse (kr/kg)	
				%	Kroner	Kr-toll	% toll
Matkveite	2,47	1,80	2,13	347	6,25	3,93	8,05
Bygg	2,32	1,52	1,74	318	4,82	3,26	6,35
Havre	2,06	1,55	1,52	233	3,61	3,07	5,16
Heilmjølke industri	5,00	3,10	4,46	388	12,02	7,56	15,13
Storfe Heilt slakt	60,50	32,42	32,28	344	111,51	64,70	143,94
Storfe Kvarte skrottar bakpart	68,60	36,00	66,40	344	123,84	102,40	159,84
Lam Heilt slakt	64,60	49,51	32,49	429	212,38	82,00	261,91
Svin Heilt slakt	32,43	17,88	24,64	363	64,89	42,52	82,78
Kylling Heilt slakt	26,81	20,56	48,40	425	87,39	68,96	107,94
Konsumegg	19,00	9,01	12,59	272	24,51	21,60	33,52

247 NBS vil at:

- 248 • Jordbruket skal hente mer av sin bruttoinntekt fra markedet gjennom økte
249 produsentpriser ved at man utnytter handlingsrommet i importvernet.
250
- 251 • Norge gjør som flere EU land og tar konsekvensen av WTO-regelverket. Tilskuddene
252 må flyttes fra husdyr (gul boks) til areal (grønn boks) i WTO-systemet. Før dette kan
253 skje må det innføres struktur på arealtilskuddene. På denne måten blir Norge suveren til
254 å fastsette tilskuddsnivået til jordbruket og vi har en nasjonal styring på subsidiebruk
255 uavhengig av WTO.
256
- 257 • Norske myndigheter i mye større grad utnytter de mulighetene som ligger i WTO-
258 avtalen med hensyn til å nytte prosenttoll eller kronetoll for å oppnå best mulig
259 beskyttelse for norske produkter.
260
- 261 • Tollvernet skal styrkes gjennom forhandlinger med WTO, og Norge burde samarbeide
262 bedre med andre land med lignende interesser, som flere utviklingsland
263

264 2.2 ØKT BRUK AV JORD I NORGE – UTEN OVERPRODUKSJON

265 Økt beredskap betyr bedre selvforsyning, som igjen betyr at det må brukes mer jord i Norge.
266 Det er viktig at det fokuseres på å bedre produksjonsgrunnlaget for korn, grønnsaker, frukt og
267 bær – det vil si planter som menneskene kan spise direkte. Potensialet for å dyrke planter til
268 direkte menneskemat er langt større enn hva som praktiseres i dag.
269

270 Økt bruk av jord i Norge vil allikevel i hovedsak bety at vi øker fôrgrunnlaget til våre husdyr
271 på innmark og utmark. Vi kommer ikke utenom at størsteparten av en slik økt arealbruk vil
272 være en større og bedre produksjon av gras.
273

274 Å øke lønnsomheten i norsk jordbruk uten at det gir overproduksjon er et sentralt dilemma i
275 jordbrukspolitikken. Det er avgjørende at jordbruket selv anerkjenner hvor skadelig
276 overproduksjonen er for økonomien i næringa. Overproduksjon setter alle andre virkemidler ut
277 av spill og en nedadgående spiral med gjeldsvekst, økende overproduksjon og lavere
278 selvforsyning tar over.
279

280 Kjernen er at summen av egenproduserte fôreheter og importerte fôreheter vil gi et
281 produksjonsvolum av kjøtt og melk som er større enn det er avsetning for i det nasjonale
282 markedet. Det er i dag en betydelig overproduksjon innenfor en rekke husdyrproduksjoner. Å
283 øke bruken av jord i Norge, uten å samtidig redusere omfanget av importerte fôreheter, vil gi
284 overproduksjon med de omfattende konsekvensene dette har.
285

286 Vi kan ikke både stimulere til økt bruk av jord i Norge og samtidig ha tilgang på billige
287 importerte fôreheter. Skal vi øke bruken av jord i Norge, må det på foretaksnivå lønne seg å
288 erstatte importerte fôreheter med egenproduserte fôreheter. Derfor er det nødvendig å endre
289 prisforholdet mellom kraftfôr og gras slik at kraftfôret blir mindre lønnsomt å bruke, mens
290 grasen blir mer lønnsomt å bruke i framføring av husdyr og produksjon av melk og kjøtt.
291

292 NBS vil:

- 293 • At grovfor styrkes i forhold til kraftfôr.

294
295

- Økt tilskudd til beiting

296 2.3 MARKED OG REGULERING

297 For å klare utfordringen med å balansere produksjon og forbruk av jordbruksvarer er man helt
298 avhengig av ordninger og tiltak for å regulere produksjonen eller utbudet i markedet. Også
299 næringsmiddelindustrien som baserer seg på bruk av norske råvarer er tjent med fungerende
300 markedsordninger, både med hensyn til kvalitet og pris. Det er likevel viktig å påpeke at
301 markedsordningene først og fremst er til for å redusere bondens risiko som råvareprodusent og
302 for et velfungerende samvirke.

303 Det må derfor være samsvar mellom hvordan jordbrukspolitikken virker inn på:

- 304 • Lønnsomheten på det enkelte bruk
- 305
- 306 • Regulering av produksjonen og markedsreguleringer
- 307

308 Desto tidligere i produksjonsprosessen man kan styre volumet og arealbruken, desto større
309 innvirkning har de politiske virkemidlene. Det er viktig å betrakte produksjons- og
310 markedsreguleringer som justeringer eller korrigeringer. Man kan ikke slippe produksjonen løs
311 på foretaksnivå for så å tro at man kan regulere volumet tilbake i balanse i markedet.

312

313 NBS vil:

- 314 • Ha markedsreguleringsordninger for alle produksjoner i norsk jordbruk.
- 315
- 316 • At samvirkene skal ha rollen som markedsregulatorer.
- 317
- 318 • At kvoteordninger på melk og konsesjoner i kjøttproduksjon skal beholdes og brukes i
319 større utstrekning.
- 320
- 321 • Innføre lavere kvotetak på kumelk og geitemelk. Samtidig etableres en utkjøpsordning
322 på melkekvoter over taket.
- 323
- 324 • Halvere konsesjonene på fjørfe.
- 325
- 326 • Privat omsetning av kvoter opphører.
- 327

328 2.4 MARKEDSMAKT

329 Matvarekjedene og jordbruket står i et gjensidig avhengighetsforhold og makten mellom disse
330 bør være så balansert som mulig.

331 Kjedene er viktige alliansepartnere for jordbruket i arbeid med dyrevelferd, reduksjon i bruk av
332 antibiotika, fokus på bærekraftig produksjon mv. Kjedene er raske til å fange opp strømningene
333 i befolkningen og kjedene viser vilje til å bidra til utvikling av matvarebransjen.

334 Men matvarekjedene har blitt for få og har fått for stor makt i norsk matproduksjon og marked.
335 Når kjedene bestemmer hva forbrukeren skal tilbys og ikke etterspørsel og konkurranse, mister

336 vi mangfoldet og den beste lokale kvaliteten. Dette til tross for at norsk jordbruk produserer
337 prisvinnende lokalmat i verdensklasse. Jordbruket har også et ansvar gjennom sine samvirker,
338 for å bidra til økt mangfold.

339 NBS vil at:

- 340 • Lov om god handelsskikk må komme og bidra til en sterkere regulering og balansering
341 av makten i matvaremarkedet.
- 342
- 343 • Jordbruket og kjedene skal samarbeide om bærekraftige produksjonsmetoder for gode
344 og trygge produkter til beste for forbrukeren.
- 345
- 346 • Vertikal integrering i produksjonsleddet må stoppes ved lov.
- 347

348 2.5 TILSKUDDENES ROLLE

349 Tilskuddene i norsk jordbruk skal brukes til å gjennomføre jordbrukets samfunnsoppdrag når
350 markedsprisene ikke ivaretar dette. Tilskuddene skal ikke finansiere volumproduksjon. Derfor
351 må store volumprodusenter hente mer av sin inntekt i markedet.

352 Kvalitet, fruktbarhet og bærekraftig arealproduktivitet må vektlegges mye mer når fellesskapet
353 bevilger tilskudd til jordbruket. Dagens volumbaserte tilskuddssystem må derfor endres bort fra
354 støtte til produksjonsvolum og over til å støtte praksis og aktivitet som gir god agronomi, øker
355 arealbruken og sikrer marginale arealer. Arealbruk, herunder god agronomi, kvalitet i
356 grasproduksjon, nydyrking, grøfting, gjerding og beiting, må utgjøre kriteriene for tilskudd. Å
357 premiere et mer miljø- og klimavennlig jordbruk vil stoppe volumbasert produksjon og vil
358 utvikle en måte å produsere på som passer et land med store beitearealer og mindre storskala
359 jordbruk

360 Det må være tak på tilskudd på gårdsbruksnivå, og tilskuddene skal ha en sterk strukturprofil.
361 Uten tak og uten struktur forsvinner muligheten for mindre bruk til å oppnå et anstendig
362 inntektsnivå sammenlignet med store bruk som kan ta ut stordriftsfordeler i produksjonene.

363 NBS vil:

- 364 • Ha nye kriterier for tildeling av tilskudd. Dette kan for eksempel være støtte til
365 vekstskifte, evig eng, grøfting, gjerdehold, beiting, setring, fravær av sprøytemidler,
366 støtte til marginale arealer m.m.
- 367
- 368 • Innføre tak på maksimalt tilskudd et foretak samlet sett kan motta.
- 369
- 370 • Endre dagens sonebaserte arealtilskudd til tilskuddssats beregnet på teignivå. Ved hjelp
371 av digitale kart og andre relevante data kan arealtilskuddene kompensere for
372 teigstørrelse, utforming, bratthet, klimasoner og jordsmonn m.m.
- 373
- 374 • Innføre eget nasjonalt «Jord-, miljø- og dyrevelferdsprogram (JMD)».
- 375

376 2.5.1 NASJONALT JORD-, MILJØ- OG DYREVELFERDSPROGRAM (JMD)

377 Produksjonsmetode, miljøhensyn og dyrevelferd er alle verdier som fortjener særlig fokus.
378 Åpne kulturlandskap, beitepreget skog med bær og soppvekster, ryddige kantsoner, velholdte

379 steingjerder, stelte våtområder, vekstskifter, blomstereng, osv., er alle elementer både
380 innbyggere og turister ønsker å se i norsk jordbruk.

381

382 Regionale miljøtilskudd (RMP) har over år vært en god ordning som i noen grad har bidratt til
383 å ivareta sjeldne produksjoner, bevare kulturlandskap, beiting, setring og ulike miljøtiltak.
384 Denne ordningen bør evalueres og videreutvikles.

385

386 JMD skal ta sikte på å bevare artsmangfold og sikre god dyrevelferd i fjøs og utmark, beitebruk
387 i viktige områder og landbruksdrift fra ytre kyst til høyeste fjell. Programmet skal premiere
388 vekstskifter, forgrønning av åker, særlig bærekraftige produksjonsmåter, landskapspleie,
389 dyrevelferdstiltak, økologisk dreining av jordbruket og høstingstidspunkter som sikrer artsrik
390 eng hvilket som er gunstig for bier og pollinerende insekter. Begrenset bruk av
391 plantevernmidler, mineralgjødsel og medisiner skal også belønnes.

392

393 Et av kravene for å kunne søke tilskudd gjennom JMD bør være at gården skal ha 7% av sitt
394 dyrkede areal som biodiversitetsområde. Dette området kan være særlig sårbar eng,
395 blomstereng, våtområder, kantsoner mot vei og elver, engtrær, steingjerder, bratte hellinger,
396 kulturbeiter m.m. Når disse områdene er målt ut og brukt til produksjon etter gitte retningslinjer
397 åpner det mulighet for gården til å søke tilskudd til:

398

399

- Dyrevelferdstiltak eller heve tilskudd på allerede innførte tiltak.

400

401

- Ordninger for vekstskifte i åker

402

403

- Drift uten bruk av plantevernmidler og mineralgjødsel

404

405

- Miljøvennlig og rett spredning av husdyrgjødsel

406

407

- Tørrhøyproduksjon og produksjon med redusert plastforbruk

408

409

- Organisert beitebruk

410

411

- Gjerdehold i beiteområder

412

413

- Drift av særlig viktige landbruksområder på kyst og i fjellstrøk

414

415

- Seterdrift

416

417

- Pleie av kulturminner og tradisjonsrik slåttemark

418

419

- Sen høsting av blomstereng og artsrik eng

420

421

- Planting av engtrær og forskjønning av kulturlandskap

422

423

- Driftstilskudd til frukthager m.m.

424

425 NBS vil at:

426

- 427
- Det allerede eksisterende nasjonale miljøprogrammet utvides til et eget nasjonalt
- 428 Jord-, miljø- og dyrevelferdsprogram (JMD-program). Dette vil være med på å
- 429 sikre jordbrukets legitimitet i tilknytning til samfunnsoppdraget.
- 430

431 2.6 INVESTERINGER

432 Jordbruket har de siste årene investert om lag åtte milliarder kroner årlig.

433 Investeringsmidlene i jordbruket må i større grad gå til investering i jord, drenering,
434 vanningsanlegg, nydyrking og rehabilitering. Rehabilitering av utgått jord og nydyrking av jord
435 er noe av det mest lønnsomme en gårdbruker kan gjøre. Det gir inntekt, produksjon og sikrer
436 selvforsyning, lokale ringvirkninger og mer næringsmidler til gården, kommunen og regionen
437 i overskuelig fremtid. En måte å gjøre dette på er via et statlig investeringsfond som ikke
438 belaster handlingsregelen eller jordbruksavtalen. Det vil gi store lokale ringvirkninger for
439 leverandører og entreprenører om jordbruket fikk tilgang på gode investeringsløsninger til
440 investering i jord.

441 Norske banker ser bøndene som en interessant kundegruppe, men begrenser seg til prosjekter
442 med lav til moderat risiko og god sikkerhet. En del økonomisk lønnsomme investeringer er
443 vanskelig å få finansiert på grunn av manglende panteverdi for lån. Særlig gjelder dette for
444 distriktsjordbruket. I områder med lave panteverdier er bankene i realiteten avskåret fra å tilby
445 fullverdig finansiering, siden investeringen ikke blir tilstrekkelig sikret.

446 NBS vil at:

- 447 • Investeringsmidlene dreies fra bygninger til jord.
- 448
- 449 • Investeringsmidlene skal kompensere for smådriftsulemper og ikke stordriftsulemper.
- 450
- 451 • Kravet til produksjonsøkning ved utbygging opphører!
- 452
- 453 • Gårdens ressursgrunnlag tillegges mer vekt ved utbygging.
- 454
- 455 • Det opprettes et statlig investeringsfond for jord som skal gi tilskudd til investeringer
456 og reinvesteringer i jord, drenering og nydyrking.
- 457
- 458 • Det opprettes et pantegarantifond som sikrer at private banker kan gi investeringsstøtte
459 til distriktsjordbruket der markedsverdien ikke sikrer bankene god nok sikkerhet.
- 460
- 461 • Det opprettes et statlig nydyrkingstilskudd basert på ordningene anno 1970 med
462 indeksjusterte priser tilpasset dagens prisnivå.
- 463
- 464 • At tilleggsnæringer prioriteres i større grad ved tildeling av investeringsmidler.
- 465

466 2.7 EKTE KVALITET

467 For forbrukeren måles kvalitet i matproduksjonen gjennom smak, sunnhet og trygghet.
468 Forskning viser at det er forskjell på smak og sammensetning i kjøtt fra drøvtyggere som har
469 gått på beite og er fôret frem på gras, sammenlignet med drøvtyggere som er fôret frem på

470 proteinrikt kraftfôr og surfôr. De forskjellige rasene både for storfe og småfe har ulik smak og
471 ulike verdsatte kvaliteter.

472 Dagens klassifiseringssystem er ikke godt nok til å fremme disse ulike kvalitetene i prising av
473 slakt. Det fører til at lettere/ekstensive raser, som ville redusert produksjonspresset og samtidig
474 bidratt til økt beiting, ikke gir god nok økonomi i dyreholdet til at produksjonen får stor
475 utbredelse.

476 God agronomi, god plantehelse uten bruk av sprøytemidler, næringsrikt fôr og god dyrevelferd
477 er viktige innsatsfaktorer i en kvalitativt god matproduksjon. Dette verken vektlegges eller
478 verdsettes nok i dagens tilskudds- og klassifiseringssystemer.

479 Klassifisering av slakt og bondens oppgjør må stå i forhold til forbrukerens opplevelse av
480 kvalitet og betalingsvilje for de ulike kvalitetene.

481

482 NBS vil:

483 • Ha sterkere fokus på kvalitet i produksjonsmetode og innsatsfaktorer, ikke bare i
484 sluttproduktet.

485

486 • Fjerne lammeslakttilskuddet og storfeslakttilskuddet.

487

488 • Ha prising og et tilskuddssystem som premierer bærekraftig produksjon, sunnhet og
489 spisekvalitet i produktet.

490

491 • Øke lønnsomheten i produksjoner med produksjonsdyr som yter mindre, men som har
492 andre kvaliteter og egenskaper.

493

494 • Ha premiering gjennom pris og tilskudd for kjøtt fra grasfôret produksjon.

495

496 2.8 KANALISERINGSPOLITIKKEN

497 Økonomien i grovfôrbaserte husdyrproduksjoner sammenlignet med kraftfôrbaserte
498 produksjoner er et sentralt tema i norsk jordbrukspolitikk. Det må føres en politikk som
499 stimulerer til bruk av grasarealene, og til lønnsom bruk av gras. Dersom det ikke skjer vil mer
500 og mer av fôret til norske husdyr – også drøvtyggere – bestå av importerte fôrvarer, og bruken
501 av norske arealer vil gå ned. Samtidig må lønnsomheten i kornproduksjonen opprettholdes, ikke
502 minst av hensyn til å kunne øke selvforsyningsgraden.

503 Kanaliseringspolitikken formål var å dele matproduksjonen mellom de kornproduserende
504 områdene på flatbygdene og grovfôretende husdyr i dal-, fjord- og fjellbygder. Politikken ble
505 gjennomført for å gi de sistnevnte områdene muligheten til å slippe å konkurrere med de
506 områdene som hadde/har best vilkår for jordbruksdrift. De foretaksøkonomiske prioriteringene
507 mellom korn, kraftfôrpriser og grovfôrkostander blir derfor avgjørende for hvor mye areal som
508 brukes i Norge.

509 Agronomisk har kanaliseringspolitikken vist seg å være mer problematisk. Tilførselen av
510 organisk materiale til kornjord har vært begrenset og mye av kornarealene har vært preget av
511 ensidig korndyrking. Dyrking av proteinvekster i vekstskifte vil kunne redusere bruk av

512 mineralgjødning og samtidig være klimamessig gunstig ved at man ikke bruker olje eller gass til
513 framstilling av mineralgjødning.

514 Norsk Bonde- og Småbrukarlag mener at hovedprinsippene ved denne arbeidsdelingen må
515 videreføres og utvikles samtidig som hensynet til agronomi og næringskretsløp må ivaretas.

516 NBS vil ha:

- 517 • Fortsatt sterkt fokus på kanaliseringspolitikken som må bygge på en god økonomi i
518 korndyrking.
- 519
- 520 • Sterkere fokus på bærekraftig produksjon med vekstskifter i kornområdene.
521
- 522 • Kraftig stimulans av dyrking av proteinvekster som erter og åkerbønner gjennom å øke
523 satsen på arealtilskuddet.
524

525 2.9 I MØTE MED ET ENDRET KLIMA

526 Fotosyntesen er grunnlaget for alt liv, og i klimasammenheng kan man ikke omgå en slik
527 erkjennelse. Det er viktig at jordbruket på hvert enkelt sted er tilpasset de lokalklimatiske
528 forhold. Denne kunnskapen er viktig for å kunne tilpasse seg fremtidige klimaendringer. Norsk
529 Bonde- og Småbrukarlag stiller seg grunnleggende kritisk til framstillingen av biologiske
530 prosesser som hovedårsak og -problem i forbindelse med klimaendringene. Klimaendringene
531 skyldes i all hovedsak menneskets store energi- og ressursforbruk, som derfor må reduseres.
532 Dette er det største og mest relevante tiltaket for å begrense klimaendringene.

533 Varmere klima, tørkeperioder, regnperioder, overvintringsskader og flom/erosjonsproblemer er
534 blitt en større del av hverdagen til den norske bonden. Næringa må gjøres mer robust med tanke
535 på å håndtere vanskelige forhold og klimaspørsmålet er ikke i hovedsak en mulighet til økt
536 produksjon, det er en sannsynlighet for redusert matproduksjon.

537

538 NBS vil ha:

- 539 • En sterk desentralisering av matproduksjon og -foredling for å redusere unødvendig
540 transport.
- 541
- 542 • Større fokus på å redusere bruken av fossil energi og innkjøpte innsatsfaktorer i
543 jordbruket.
- 544
- 545 • Større nasjonalt fokus på skogen og jorda som karbonbindere.
546

547 2.10 DYREVELFERD

548 God dyrevelferd er en forutsetning for hold av husdyr. Det er både bondens etiske forpliktelse
549 ovenfor dyret, samt forpliktelse ovenfor forbrukeren som forventer høy standard i norsk
550 husdyrhold. God helse er avgjørende for god dyrevelferd, men dyrevelferd kan ikke måles
551 utelukkende i fravær av sykdom og patogene bakterier. Dyrets mulighet til å utøve naturlig
552 adferd er også helt sentralt i å sikre god dyrevelferd.

553 Et stadig økende krav til ytelse og tilvekst skaper økt risiko for produksjonsbetinget sykdom og
554 lidelser hos husdyrene våre. Dette har en etisk-problematisk side, samtidig som det øker
555 behovet for bruk av antibiotika og annen medisinerings av husdyr. Jordbruket bør etterstrebe
556 ytterst minimal bruk av antibiotika i husdyrproduksjonen, hvilket innebærer at kravet til ytelse
557 og tilvekst må reduseres både gjennom fôringsregimer og avlsprogram.

558 NBS vil at:

- 559 • Dyrets mulighet til å utøve naturlig adferd alltid skal stå sentralt i utmåling av
560 dyrevelferd.
- 561
- 562 • Kravet til ytelse og tilvekst reduseres for å skåne husdyr mot produksjonsbetinget
563 sykdom og lidelser.
- 564
- 565 • Det innføres et nasjonalt jord-, miljø- og dyrevelferdsprogram (JMD) som premierer
566 god dyrevelferd gjennom tilskudd.
- 567
- 568 • Jordbruket innfører nullvisjon i bruk av antibiotika i husdyrholdet, og tilpasser fôring
569 og avl deretter.

570

571 2.11 REKRUTTERING OG UTDANNING

572 Gjennomsnittsalderen i jordbruket er høy og svakt stigende. I løpet av en tyveårsperiode har
573 andelen bønder under 40 år blitt redusert med hele 60 %.

574 For yngre bønder i en etableringsfase er det mange faktorer som gjør livssituasjonen mer sårbar
575 enn for andre aldersgrupper. Spesielt viktig er velferdsordningene som skal sikre forutsigbare
576 betingelser ved fødselspermisjon, ferie og fritid. I tillegg betyr naturligvis en anstendig
577 inntjening et «være eller ikke være» for denne gruppen, som ofte har gjort nylige investeringer
578 både i driftsapparat og privat.

579 Tidligere hadde jordbruket tradisjon for at alle på gården bidro i arbeidet. Dette førte til at
580 kompetansen ble videreført mellom generasjonene. Dette er ikke nødvendigvis fast praksis
581 lenger og kan etterlate et vakuum for kompetanseformidling. Ansvar for kompetanseformidling
582 hviler dermed på samfunnet og spesielt utdanningen i større grad enn tidligere.

583 Utdanningsprogrammet *Naturbruk* er jordbrukets yrkesutdanning. Utdanningen ble tidligere
584 administrert av Landbruksdepartementet, men både eies og driftes i dag av fylkeskommunene.
585 Som en følge av dette har de fleste skolene som tidligere ble driftet utelukkende som
586 landbruksskoler, blitt fusjonert med andre lokale videregående skoler.

587 Fusjoneringen har for mange skoler ført til en kamp om ressursene. Flere opplever at kvaliteten
588 på tilbudet har blitt redusert grunnet manglende forståelse for utdanningens særskilte behov.
589 Mange av skolene som eksisterte for kun få tiår siden er i dag nedlagt og antallet er stadig
590 synkende.

591 Agronomutdanningen har tradisjonelt vært et treårig skoleløp. Det har de siste årene vært
592 gjennomført en prøveordning med fagbrev, en såkalt «2 + 2 – ordning» med to år i skole
593 etterfulgt av to år som lærling i bedrift. Ordningen er under evaluering.

594 Det har i tillegg til den ordinære naturbruksutdanningen blitt utarbeidet en nasjonal modell for
595 voksenagronomutdanning. Disse tilbudene er i all hovedsak lokalisert til naturbruksskolene, er
596 toårige, helgebaset og omfatter mennesker over 25 år. Tilbudene viser seg å være svært
597 populære.

598 Innen høyere utdanning har Norge tre institusjoner som tilbyr bachelorgrad og én institusjon
599 som tilbyr mastergrad innen jordbruksfag. Disse institusjonene utgjør viktige nav for
600 jordbruksforskningen. Samtidig utgjør institusjonene svært viktige rekruteringsarenaer til blant
601 annet rådgivningsapparatet som skal serve jordbruket i fremtiden. Det er avgjørende at høyere
602 utdanning innen jordbruksfag gir en praktisk og virkelighetsnær tilnærming til faget, slik at den
603 fremtidige rådgivningen treffer bonden best mulig blant de ulike virksomhetene.

604 NBS vil:

- 605 • Styrke velferdsordningene i jordbruket.
- 606
- 607 • Innføre kompetansekrav ved kjøp eller overtagelse av konsesjonspliktig
608 landbrukseiendom.
- 609
- 610 • At personer under 35 år fortsatt prioriteres ved tildeling av investeringsmidler.
- 611
- 612 • Ha øremerkede midler over statsbudsjettet til naturbruksutdanningen slik at den sikres
613 forutsigbarhet og god kvalitativ drift.
- 614
- 615 • Øke den generelle statusen til praktiske fag og yrkesutdanninger generelt og
616 naturbruksutdanning og høyere utdanning innen jordbruksfag spesielt.
- 617
- 618 • At naturbruksutdanningen skal inneha relevant opplæring tilpasset moderne jordbruk,
619 samtidig som agronomien og biologien alltid må utgjøre kjernen i utdanningen.
620 Utdanningen må også evne å favne hele næringskjeden fra jord til bord.
- 621
- 622 • At naturbruksutdanningen i mye større grad fremmes som et universelt tilbud for ungdom,
623 og ikke kun ungdom som bevisst ønsker en fremtid i jordbruket. Kunnskap om økologi og
624 forvaltning er relevant innen svært mange yrker og samfunnsområder.
- 625
- 626 • At det satses på agronomutdanning med fagbrev, men at også en «3+1- modell», det vil si
627 tre år skole, ett år i bedrift, vurderes.
- 628
- 629 • Sikre voksenagronomutdanningen forutsigbar drift, i tillegg til at den fortsatt må gjøres lett
630 tilgjengelig for etablerte mennesker som ønsker jordbrukskompetanse.
- 631
- 632 • At høyere utdanning innen jordbruksfag sikrer studentene tilstrekkelig med praksis under
633 utdanningen og at problemstillingene i faget i all hovedsak gis en praktisk tilnærming.
- 634

635 2.12 INNTEKT OG SOSIALE VILKÅR SOM ANDRE

636 Bonden er jordbrukspolitikken viktigste verktøy for å oppfylle samfunnsoppdraget. Både
637 inntekt og sosiale ordninger i jordbruket er viktig. Etter hvert som nye bønder kommer til og
638 det skjer endringer i holdningene til arbeidstid, ferie, permisjoner i forbindelse med fødsler osv.
639 blir sosiale ordninger stadig viktigere.

640 Jordbruksvirksomhet vil antagelig alltid være preget av store arbeidstopper og ubekvem
641 arbeidstid. En stor del av bøndene vil fortsatt kombinere jordbruksdrifta med lønnet arbeid. Det
642 er viktig å videreføre velferdsordninger som tar hensyn til disse forholdene. Man ser stadig
643 sterkere krav om at jordbrukets ordninger skal samordnes med de systemene innenfor NAV
644 som gjelder for ordinære lønnstakere. Dette vil gi jordbruket dårligere ordninger fordi forholdet
645 mellom inntekt og arbeidstid i jordbruket slår negativt ut sammenlignet med lønnstakere.
646 Personer som kombinerer lønnsinntekt og næringsvirksomhet i jordbruket kommer dårlig ut.
647 Jordbrukets velferdsordninger må styrkes og bygges ut på jordbrukets premisser.

648 NBS vil at:

- 649 • Jordbruket skal ha inntekt og sosiale vilkår på linje med andre.
- 650
- 651 • Jordbruket skal ha kronemessig lik inntektsutvikling som andre.
- 652
- 653 • Inntektsgapet mellom bonden og industriarbeideren tettes.
- 654

655 2.13 LOKALMAT, GÅRDSFØREDLING OG SALG

656 Etterspørsel etter og salg av lokalmat har økt kraftig det siste tiåret. Gårdsforedling av ulike
657 råvarer imøtekommer ikke bare et økende marked, men representerer også en viktig kulturarv i
658 jordbruket og norsk historie generelt. For mange innebærer gårdsforedlingen og -salget en
659 mulighet til å kunne leve av gårdsbruk som ellers ikke ville vært drivverdig i en bulkproduksjon.

660 Mange gårdsforedlere opplever regelverket for dette svært rigid og uhensiktsmessig. Det er
661 derfor viktig at regelverket for gårdsforedling tilpasses i så stor grad som mulig, slik at dette
662 ikke blir et hinder for oppstart og utvikling av slike bedrifter.

663 NBS vil at:

- 664 • Regelverket for småskala foredling av matråvarer må forenkles.
- 665
- 666 • Mattilsynets handtering av regelverket må være likt over hele landet.
- 667
- 668 • Forbudet mot salg av upasteurisert melk oppheves under bestemte vilkår.
- 669
- 670 • Investeringsmidler til gårdsforedlingsanlegg økes.
- 671
- 672 • Lokalmatprodusenter må kunne nytte jordbruksfradraget.
- 673
- 674 • Omsetningsavgift på lokalmat opphører.

675

676 2.14 SETERDRIFT

677 Jordbruket i Norge lang tradisjon for bruk av utmarksbeite. Dette har lagt grunnlaget for den
678 viktige kulturarven seterdrift representerer.

679 Fram til langt ut på 1900-talet var sommeren med utmarksbeite og seterdrift den viktigste
680 årstiden for melk- og kjøttproduksjon. Av både praktiske, økonomiske og politiske årsaker har

681 dette endret seg og bruken av utmarksbeite har gått sterkt tilbake. Resultatet er at verdifulle
682 ressurser står ubrukt og seterlandskapet gror igjen. Én av mange konsekvenser ved en slik
683 gjengroing er redusert albedoeffekt.

684 Antallet aktive setre i Norge er kraftig redusert de siste hundre årene, og er i dag nede i omtrent
685 900 stykker. Samtidig representerer seterdrift tilnærmet alle de verdiene både jordbruket og
686 forbrukere etterspør stadig mer i matproduksjonen. Høy dyrevelferd, kulturlandskap, biologisk
687 mangfold og lokalmatforedling er noen av verdiene seterdrift bidrar til å opprettholde og
688 videreutvikle. Videre finnes flere gode eksempler på hvordan setre kan utvikles til attraktive
689 opplevelses- og reiselivsprodukter.

690 I møte med et stadig økende fokus på ernæringsmessig kvalitet ved ulike matråvarer vil en
691 større andel setermelk kunne bidra til å styrke norsk melks konkurransekraft. Bevaring og
692 utvikling av seterdrift er helt sentralt for å opprettholde landbrukets legitimitet i samfunnet.

693 NBS vil:

- 694 • Innføre et nasjonalt setertilskudd
- 695
- 696 • Prioritere investeringsmidler til opprusting og utvikling av seteranlegg

697

698 2.15 GENRESSURSBEVARING

699 Tilgang til genetisk mangfold er en viktig forutsetning for utvikling av et tilpasningsdyktig,
700 robust og bærekraftig jordbruk, både nasjonalt og globalt. I møte med et endret klima vil
701 tilgangen på genmangfold bli enda viktigere, spesielt da vi ikke kjenner konsekvensene dette
702 vil få for jordbruket.

703 I tillegg til den sårbarheten jordbruket står i ved klimaendringer, fører utviklingen i jordbruket
704 til at det genetiske mangfoldet begrenses mer enn det berikes. Det anslås at det kultiverte
705 genmangfoldet i Vesten i løpet av forrige århundre ble redusert med hele 75 %. Kravet om
706 stadig økt produksjon, samt større tilgang på innkjøpte innsatsfaktorer og standardiserte
707 driftsopplegg har ført til denne ensrettingen av genutvalget. Dersom jordbruket skal kunne
708 reversere denne standardiseringen og i større grad baseres på lokale ressurser, vil
709 lokaltilpassede gener være en forutsetning for å lykkes. Dette gjelder for både planter, skog og
710 husdyr.

711 Ved siden av å ha stor verdi for fremtidens uforutsigbare matproduksjon, viser forskning at
712 bevaringsverdige raser og arter ofte har egenskaper og kvaliteter som er svært ettertraktet i
713 markedet. Dette har i seg selv en viktig egenverdi.

714 NBS vil:

- 715 • Skape økt fokus på viktigheten av å ivareta det genetiske mangfoldet i landbruket.
- 716
- 717 • At staten fullfinansierer drift av genbanker slik at selskaper som eksempelvis Geno og
718 Graminor ikke må dekke dette selv.
- 719
- 720 • At staten bidrar med langt større ressurser for å drifte avls- og interesseorganisasjoner for
721 bevaringsverdige husdyrraser.
- 722

- 723 • Øke tilskuddssatsene for samtlige bevaringsverdige husdyrraser betraktelig.
724
725 • Differensiere på tilskuddssatsene til bevaringsverdig kurase mellom ammekubesetninger
726 og melkekubesetninger. Dette for å kompensere den ekstra utfordringen det gjerne ligger i
727 å ha bevaringsverdig rase i aktivt melkekufjøs.
728

729 2.16 GÅRDEN SOM SOSIAL ARENA

730 Jordbruket har tradisjonelt blitt ansett for å kun være en vareleverandør. Forskning viser at
731 gårdsbruk har et stort potensial også som tjenesteleverandør, i form av blant annet å være en
732 sosial arena og pedagogisk ressurs for mennesker i alle aldre. I tillegg til at bonden kan sikre
733 seg en ekstra inntektskilde som tjenesteleverandør, har dette også en svært viktig
734 samfunnsverdi.

735 NBS vil at:

- 736 • Inn på tunet-tilbydere må få bedre og mer forutsigbare rammevilkår for sin drift.
737
738 • Alle barn i norsk grunnskole får delta i et gård-skole samarbeid i løpet av skoletiden og
739 at gården som pedagogisk ressurs anerkjennes og utvikles i større grad i skoleverket.
740
741 • Det legges bedre til rette for at eldre mennesker i aldershjem og -boliger kan tilbringe
742 tid på gårdsbruk som en del av aktivitetstilbudet.

743

744 2.17 EIE JORD – VILKÅR, RETTIGHETER OG PLIKTER

745 Lovverket som jordbruket er omfattet av har og har hatt stor betydning for hvordan utviklingen
746 i jordbruket har vært.

747 Selveiende bønder har vist seg å være en viktig forutsetning for en matproduksjon med politiske
748 formål. Med retten til personlig eierskap følger en del forpliktelser når driver er eier. Derimot
749 forsvinner en rekke insentiv for god agronomisk drift når driver ikke eier jorda eller drifta selv.

750 Selskapsjordbruket baseres på et volumfokus, hvor profitt oppnås gjennom rask produksjon av
751 høye volum til lav arbeidsbetaling og billig fôr til dyrene. Det er få insentiver for å drive med
752 vekstskifte og mekaniske og mineralske tiltak for å bedre jordkvaliteten. Norsk jordbruk må
753 derfor bygges videre på familiejordbruket.

754 Begrep som krysskjøring var inntil for få år siden ukjent i jordbruket, men i dag betyr det
755 kostnader for fellesskapet i form av økte utslipp, slitasje på veg og utstyr og lave avlinger.

756 **Jordloven må praktiseres slik at matjorda blir drevet på best mulig måte.**

757 Odelsloven og konsesjonsloven har bidratt til å gi forutsigbare rammevilkår for investering og
758 drift av eiendommene og sikret at muligheten for å eie en landbrukseiendom har blitt fordelt på
759 mange eiere. Et annet viktig moment er at lovverket også i stor grad har sikret et lokalt eierskap
760 i langt større grad enn i andre land og at man dermed har unngått å få en jordeiende elite som
761 bor i byene og som har holdt seg med forpaktere for å oppfylle kravene til bo- og driveplikt.

762 Det er i hovedsak fire lover som regulerer omsetning av landbrukseiendommer og
763 plikter/rettigheter vedrørende bruk av jordbruksarealer. Disse fire er:

764 • Lov om konsesjon ved erverv av fast eiendom

765

766 • Lov om odelsrett og åsetesrett

767

768 • Jordloven

769

770 • Plan og bygningsloven

771

772 NBS vil:

773 • Ha et lovverk som sikrer at matjorda og produksjonsarealene i større grad blir drives av
774 eier.

775

776 • At prinsippet om den selveiende bonden skal stå sentralt i norsk matproduksjon.

777

778 • Hegne om Odelsloven, Konsesjonsloven og Jordloven.

779

780 • Praktisere strengere håndheving av driveplikten i jordloven, med sterke
781 sanksjonsmuligheter overfor grunneiere som ikke driver jorda og nekter utleie.

782

783 • Utvikle verktøy i forvaltningen som kan stoppe unyttig krysskjøring.

784

785 2.18 JORDVERN

786 Det tar omtrent 1000 år å bygge opp én centimeter matjord. Samtidig tar det kun timer å
787 ødelegge dette viktige livsgrunnlaget gjennom nedbygging av produktiv matjord. Til tross for
788 at matjorda er opplagt viktig for matproduksjonen, er måten samfunnet behandler mye av
789 matjorda på ikke bærekraftig i et evighetsperspektiv. Moderne jordbruk hvor produktiviteten
790 blir målt i maksimal avling, og hvor tunge maskiner ødelegger jordstruktur og naturlig
791 drenering, gir heller redusert matproduksjon i framtida, enn økt. Et besøk på en av
792 maskinmessene for jordbruksredskaper i dag vitner om at maskinbransjen i svært liten grad tar
793 inn over seg klimaendringer og problemer for matjorda med moderne jordbruksdrift.

794 Skal jordbruksarealene forvaltes på en mer fornuftig og bærekraftig måte, krever det en annen
795 politikk for bøndene som skal være forvaltere av verdens viktigste ressurs. Tilskuddssystemet
796 til jordbruket er svært tilpassa et jordbruk som vi i dag ser mange problemer med. Norsk Bonde-
797 og Småbrukarlag har en stor oppgave i å få samfunnet til å forstå at stell av og produksjon på
798 matjord krever flere bønder og ikke færre. Det vil også kreve en stor omlegging i hvordan vi
799 bruker teknikk og maskiner til å arbeide matjorda.

800 I 1999 var det 2,0 daa fulldyrka jordbruksareal pr. person i Norge. I 2014 var dette tallet redusert
801 til 1,59 daa pr. person. Aktiv bruk av den begrensede matjordsressursen som vi har i Norge er
802 den beste måten å verne denne ressursen på. Det argumenteres med at «viktige
803 samfunnshensyn» tilsier at matjord må omdisponeres til andre formål. Hvilke andre formål kan
804 være viktigere enn å sørge for å verne den ressursen som er utgangspunktet for all
805 matproduksjon?

806

807 NBS vil at:

- 808 • All dyrket mark får like streng vernestatus som naturreservat.
809
- 810 • Avgjørelsesmyndighet i plansaker som omhandler bygging på matjord overføres fra
811 lokale til nasjonale organ.
812
- 813 • Kommuner pålegges å inneha planverk for ivaretagelse av matjord, med planer for
814 erstatning i form av flytting og opparbeidelse av ny matjord ved omdisponering.
815
- 816 • Produksjonsmåte tillegges vekt med hensyn til vern av matjord og at dette premieres i
817 tilskuddssystemet.
818

819 2.19 TEKNOLOGI FOR FREMTIDEN

820 Teknologien blir det vi gjør den til. Den er utelukkende et virkemiddel, og aldri et mål i seg
821 selv. Det er viktig at teknologien tilpasses jordbruket, og ikke motsatt.

822 Teknologiu utviklingen har vært en sterk bidragsyter i utviklingen av jordbruket. I likhet med de
823 fleste andre sektorer bidrar teknologiu utviklingen til å frigjøre arbeidskraft. Dette kan være både
824 praktisk og økonomisk gunstig, men det er samtidig viktig at utviklingen ikke kommer i strid
825 med målene for norsk matproduksjon. Selv om dagens teknologi hjelper oss med mange tunge
826 tak, legger den også noen begrensninger. Uhensiktsmessig mekanisering skaper problemer for
827 muligheten til å bruke alt jordbruksarealet. Dette er utfordringer som ny robotteknologi
828 antakelig vil kunne imøtekomme mer hensiktsmessig. Det er viktig at jordbruket inntar en aktiv
829 rolle i valg og utforming av morgendagens teknologi.

830 NBS vil at:

- 831 • Det gis mer oppmerksomhet og ressurser til utvikling av hensiktsmessig teknologi som
832 imøtekommer utfordringene i norsk jordbruk best mulig.
833
- 834 • Jordbruket inntar en mer aktiv rolle i valg og utforming av teknologi i jordbruket.

835

836 2.20 LIKESTILLING

837 Likestillingen mellom kjønn har kommet mye lenger i Norge enn i svært mange andre land. I
838 jordbruket mangler det imidlertid fortsatt mye på at fordelingen mellom kjønnene er lik med
839 hensyn til eierskap av landbrukseiendommer. Dette til tross for at gutter og jenter har vært
840 likestilt i odelsloven helt tilbake til 1965. Diverse utredninger viser at jenter - i gjennomsnitt -
841 tar over andre typer eiendommer enn gutter og at de har andre ønsker for hvilke produksjoner
842 og driftsstørrelser de vil drive enn det gutter ønsker. Dette er faktum som må hensyntas.

843 Holdningen til kvinnelige bønder har endret seg mye, selv om det fortsatt finnes dem som
844 oppriktig tror at jenter ikke kan være like gode bønder som gutter. Det er derfor fortsatt mye å
845 gjøre mht. holdningsendringer til jenter som bønder. På den annen side, i jordbrukets
846 organisasjoner har det skjedd en utvikling som er langt mer positiv enn det fordelingen mellom

847 kjønnene i eierskapsspørsmålet skulle tilsi. Disse jentene har en viktig rolle i å oppmuntre andre
848 jenter til å nytte den retten de har til å ta over landbrukseiendommer og til å være pådrivere for
849 at den skjeve kjønnsfordelingen på eiersiden endres.

850 NBS vil:

- 851 • Jobbe for fortsatt utvikling og fremgang i likestillingsarbeidet mellom kjønnene i
852 jordbruket.
- 853
- 854 • Ivareta odelsloven som et viktig element for lik tilgang til jordbrukseiendom mellom
855 kjønnene.
- 856

857 2.21 BONDEEIDE SAMVIRKER

858 Samvirkene har spilt en avgjørende rolle for norsk jordbruk. Norsk Bonde- og Småbrukarlag
859 hegner om samvirke som selskapsform og samvirkeforetak trekkes frem av FN som den mest
860 bærekraftige selskapsformen i verden.

861 Bondenytten må stå sentralt i samvirkenes formålsparagraf og samvirket må ikke domineres for
862 mye av konserntenking. De store samvirkene er i dag kommet så langt i sin
863 rasjonaliseringsprosess at vi ser uheldige transportløsninger og for store kostnader til inn og
864 uttransport fra anleggene. Det er viktig at samvirkene er åpne for å se på anleggsstruktur med
865 nye øyne. Det kan være både bedriftsøkonomisk og samfunnsøkonomisk å desentralisere
866 anleggsstruktur, samt tildele mer komplekse arbeidsoppgaver til anleggene igjen for å
867 produsere mer lokalt og minke transportutslipp og kostnader.

868 NBS vil:

- 869 • Arbeide på lag med samvirkene til beste for norsk jordbruk.
- 870
- 871 • Være en pådriver for at samvirkene utfyller sitt mandat best mulig.
- 872
- 873 • Bidra til å styrke samvirkenes rolle som markedsregulatorer og deres rolle i
874 jordbrukspolitikken.
- 875
- 876 • At samvirkene kontinuerlig ser etter optimale løsninger på anleggsstruktur, hvilket kan
877 innebære desentralisering av denne og tildeling av nye oppgaver på lokale anlegg.
- 878

879 2.22 ROVVILT

880 Bruk av utmarksbeite utgjør en viktig grunnpilar i norsk matproduksjon. I tillegg representerer
881 beitebruk verdier i form av god dyrevelferd, ivaretagelse av kulturarv og ikke minst biologisk
882 mangfold.

883 Siden 2004 har Skog og Landskap/NIBIO drevet systematisk arealregnskap for bruk av utmark.
884 Deres anslag er at det hvert år vokser minst dobbelt så mange fôrenheter i utmarka, enn hva
885 som høstes per i dag. Potensialet for økt utnyttelse av utmarksbeitet til matproduksjon er dermed
886 stort. I en verden hvor både klimaet og det politiske verdensbildet endrer seg, kan bruk av denne
887 ressursen bli avgjørende for å sikre landets selvforsyning av mat. De store rovdirene i Norge
888 utgjør derimot en trussel mot denne delen av primærnæringen.

889 Fremveksten av de fire store rovdyrstammene og ørn har ført til at vi i dag har et ikke-
890 bærekraftig antall rovdyr i norsk natur. Dette dokumenteres ved det faktum at det i flere fylker
891 er over 80% av matseddelen til rovdyrene tamdyr fra jordbruk og reindrift. Dette betyr at disse
892 rovdyrene hadde sultet om tamdyrene ikke hadde vært i faunaen.

893 Det er i dag vesentlige mangler ved forvaltningen av rovdyr i Norge. Miljøverndepartementet
894 og direktoratet mangler kompetanse og kunnskap om beitenæringen, og det er verken vilje eller
895 evne til å håndheve rovdyrforliket av 2011 etter intensjon. Beitenæringa opplever at Stortingets
896 todelte målsetting ikke respekteres. De folkevalgte rovviltneemndene overprøves av
897 embetsverket i departement og direktorat. Fastsetting av rovvilterstatninger bærer preg av
898 dårlige rettigheter for beitebrukerne og Miljødirektoratet oppfattes ikke som nøytral
899 klageinstans i erstatningssaker.

900 Skadegjørere tas ikke ut raskt nok og man mangler «verktøy» til effektiv skadefelling. Moderne
901 teknologi brukes ikke i den utstrekningen den har potensiale for, og det finnes ingen tidsfrister
902 for når ulike fellingstiltak skal settes i verk. Det varsles ikke når merket rovvilt går inn i
903 beiteprioriterte områder og data fra sporing brukes ikke i skadefelling.

904 Kriseberedskap for håndtering og ivaretagelse av bønder rammet av rovviltkatastrofer
905 eksisterer ikke. Midler til FKT- og URO-prosjekter prioriteres i liten grad til tross for at disse
906 utgjør de mest vellykkede tiltakene for konfliktredning og unngåelse av tap.

907 NBS vil at:

- 908 • Ansvar for rovviltforvaltningen flyttes fra Miljøverndepartementet til Landbruks- og
909 Matdepartementet.
- 910
- 911 • De folkevalgte rovviltneemndenes avgjørelser ikke skal kunne overprøves av
912 embetsverket.
- 913
- 914 • Stortinget skal instruere regjeringen til å legge frem en plan for krisehåndtering ved
915 rovviltmassakre.
- 916
- 917 • Midler til FKT-prosjekter og konfliktrednende tiltak skal prioriteres høyt.
- 918
- 919 • Det opprettes ei uavhengig klagenemnd hvor også veterinærfaglig, juridisk og
920 husdyrfaglig kompetanse kan være representert.
- 921
- 922 • Det gis klagemulighet etter § 6 i erstatningsforskriften slik at SNO sin avgjørelse om
923 skade/dødsårsak på bufe i rovviltområder kan prøves av faginstans. Feil kjennelse av
924 SNO gir alltid negativ behandling etter §§ 7 og 8.
- 925
- 926 • Uttak av skadevoldere skal skje raskt og med alle tekniske midler.
- 927
- 928 • Ulv utenfor ulvesona må kunne felles når det er gode sporingsforhold for å spare
929 næringen og samfunnet for store kostnader.
- 930
- 931 • Bjørn utenfor vedtatt yngleområde må kunne felles på sporsnø om vinteren.
- 932
- 933 • Det opprettes en uavhengig klagenemnd for erstatning i rovviltskadesaker.

- 934
935 • Bestandsmålene nedreguleres til et bærekraftig nivå og forvaltes strengt innenfor angitte
936 soner, med lav terskel for hurtig uttak.
937

938 2.23 FRUKT OG GRØNT

939 Frukt, bær, poteter og grønnsaker er en liten, men viktig del av norsk matproduksjon med en
940 svært høy verdiskaping per arealenhet. Arealet for disse produksjonene representerer kun ca. 3%
941 av det norske jordbruksarealet, men opp mot 15% av den totale verdien av norsk matproduksjon.
942

943 Utviklinga for spesielt bær og grønnsaker har gått mot større bruk med mye innleid arbeidskraft
944 gjennom sesong. Politisk har dette vært en ønska utvikling. Norsk Bonde- og Småbrukarlag har
945 påpekt det uheldige ved denne utviklinga, hvor blant annet endringer i miljø og klima gjør
946 næringa svært sårbar. Den store strukturutviklinga har først og fremst skjedd på de beste
947 åkerjordene på Østlandet. Andre distrikt med vanskeligere areal og driftsforhold innen frukt,
948 bær og grønt har noenlunde opprettholdt en småskalastruktur.
949

950 Grove grønnsaker dekker en betydelig andel av totalt norsk forbruk gjennom året, om lag 80 %.
951 For andre produkter som tomater og agurk er prosentandelen mindre, men fremdeles dekkes en
952 stor del av markedet av norsk vare. For såkalte spesialiteter som nyere grønnsaker er
953 prosentandelen svært liten ennå.
954

955 Frukt og bær er svært moderne produksjoner i dag, men andelen norsk produksjon er liten hele
956 året sett under ett. Norsk frukt dekker ca. 20 % av markedet i norsk sesong og noe som viser
957 rom for økende norsk produksjon dersom produsentene greier å tilpasse seg markedet.

958 Et velfungerende og solid tollvern er avgjørende for at norsk frukt og grønt skal kunne utvikles
959 videre og opparbeide større markedsandeler i det norske markedet.
960

961 Det er et stort potensial i å produsere mer norsk mat av frukt og grønt. Det krever imidlertid at
962 bøndene ser muligheter i å utnytte norsk produksjonssesong på en bedre måte, samt at
963 politikken målrettes mot dette.
964

965 NBS vil:

- 966
- 967 • Stimulere til en småbruksprofil for frukt og grønt i hele landet, hvor produsentene har
968 kontroll på produksjon og areal.
 - 969
 - 970 • Ha økt fokus på bruk av norsk frukt og grønt i det norske kostholdet.
971
 - 972 • Gjeninnføre tak på tilskudd for areal og produksjon. En god balanse mellom
973 budsjettmidler og markedspriser vil gjøre det lettere å opprettholde en småskalastruktur
974 innen frukt og grønt.
 - 975
 - 976 • I den grad det skal brukes investeringsmidler til frukt- og grøntsektoren skal disse gå
977 til investeringer i jord.
978

979

980

981 2.24 ØKOLOGISK JORDBRUK

982

983 Økologisk jordbruk har over lang tid hatt en plass i norsk jordbruk og i norsk jordbrukspolitikk
984 som en spydspiss for utviklingen mot et mer miljøvennlig jordbruk. Den rollen vil det ha også
985 framover. Det gjelder både i forhold til bruk av sprøytemidler og i forhold til driftsformer som
986 tar vare på fruktbarheten i jorda. For klimapolitikken er det viktig å utnytte jordas egen evne
987 til lagring av CO₂, og også på dette området er økologiske driftsformer med sin vekt på
988 mangfold viktig.

989

990 Økologisk jordbruk er også viktig for norsk sjølforsyning. Forbrukerne etterspør økologisk mat
991 i stadig større grad. Dersom norskproduserte vare ikke tilbys, vil importerte jordbruksvarer
992 være alternativet. De matvarene som kan produseres økologisk i Norge må derfor tilbys
993 forbrukerne, ellers vil det svekke norsk sjølforsyning.

994

995 Økologisk jordbruk sin vektlegging på bruk av naturlige ressurser, styrker bruken av matjord i
996 hele landet. Det styrker også bruken av utmarksressurser og seterdrift. Økologisk jordbruk er
997 derfor en viktig faktor i å ta hele landet i bruk og å opprettholde kulturlandskapet. Alt dette
998 styrker målsettingen om norsk matproduksjon på norske ressurser.

999

1000 NBS vil:

1001 • Ha et konkret og ambisiøst prosentmål for både produksjon og forbruk.

1002

1003 • Økt tilskudd til økologisk drift i alle produksjoner

1004

1005

1006

1007

1008

1009

1010

1011

1012

1013 DEL 3

1014 - JORDBRUKSFORHANDLINGENE -

1015

1016 Jordbruksforhandlingene er jordbrukspolitikkenes støpeskje. Her legges premissene bonden må
1017 forholde seg til i sin utøvelse av samfunnsoppdraget.

1018 Hovedavtalen mellom bøndenes organisasjoner og staten gir Norges Bondelag og Norsk
1019 Bonde- og Småbrukarlag rett til å forhandle med staten om overføringene til jordbruket, samt
1020 enkelte tilleggselementer. Matforsyning, hensyn til forbrukere i form av pris og kvalitet, samt
1021 bondens inntekt for å utføre selve arbeidet, er viktige elementer i forhandlingene.
1022 Avtaleinstituttet bidrar til å skape forutsigbarhet i jordbruket. Det er forøvrig ulike deler av
1023 dagens jordbruksforhandlinger og forberedelsene til disse, som bør endres for at forhandlingene
1024 skal være mer hensiktsmessige.

1025 • Målet med forhandlingene er en god avtale for jordbruket..

1026

1027 • Innretting og størrelsen på overføringene må komme etter oppnådd enighet om og utgå
1028 fra målet for forhandlingene.

1029

1030 • I henhold til *Hovedavtalen for jordbruket* er forhandlingene en forberedelse til
1031 Stortingets behandling. I dette ligger det at Stortinget har den endelige avgjørelsen
1032 vedrørende overføringenes størrelse og utforming, dermed også ansvaret for norsk
1033 jordbrukspolitikk. Dette ansvaret må Stortinget ta for å opprettholde nasjonens
1034 matsikkerhet.

1035

1036 • Produktivitetsveksten i jordbruket må også komme jordbruket til gode, slik den gjør for
1037 arbeidstakere. Det er et gjeldende prinsipp mellom LO og NHO at (verdien av?)
1038 produktivitetsvekst skal deles mellom arbeid og kapital. For jordbruket må denne deles
1039 mellom jordbruket, staten og forbrukeren.

1040

1041 • I Budsjettmyndens kalkyler for bondens inntekt ligger både vederlag til arbeid og
1042 egenkapital. Dette kan ikke sammenlignes med arbeidstakerens inntekt som kun gjelder
1043 vederlag for arbeid. I sammenligning av inntektsutvikling mellom bønder og
1044 arbeidstakere må kun vederlag til arbeid legges til grunn.

1045

1046 • Prosentvis inntektsøkning kan ikke legges til grunn for jordbruket. Dette fører til økte
1047 forskjeller mellom jordbruket og sammenlignbare grupper.